

UDK 636.295:637.1/3:615.32

Lobar XALILOVA,
Navoiy davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: muhammadabdimuminov7@gmail.com,

TDPU professori, b.f.d K. Saparov taqrizi asosida

TUYA MAHSULOTLARINING FOYDALARI, ISHLATILADIGAN TARMOQLAR VA KO'RSATMALAR

Annotatsiya

Ushbu maqolada Navoiy viloyatida tarqalgan tuyalar oilasi vakillarini boqishda vujudga keladigan muammolar, ularning bosh soni, tuyalarning tabobat va sanoatdagi ahamiyati, chora-tadbirlari haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: dromedar, baktrian, parazitoz, populyatsiya, epizootologik, molekulyar-genetik, tuyaxona, askorbin kislotasi, regeneratsiya, metabolik jarayon, teri tonusi, tuyaqorin, keyreuk, boyalish, jusan.

ПРЕИМУЩЕСТВА ПРОДУКЦИИ CAMEL, ПРИМЕНЕНИЕ И ИНСТРУКЦИИ

Аннотация

Статья посвящена решению проблем воспроизводства верблюдоводческих хозяйств, распространённых в данном регионе, численности рабочих, значению верблюдов в медицине и промышленности, а также принимаемым мерам.

Ключевые слова: дромадер, бактриан, паразитоз, популяция, эпизоотологический, молекулярно-генетический, верблюдоводство, аскорбиновая кислота, регенерация, обменные процессы, окраска кожи, туякорин, кейреук, крашение, полынь.

BENEFITS OF CAMEL PRODUCTS, USES AND INSTRUCTIONS

Annotation

The article is devoted to solving problems in the reproduction of camel family enterprises distributed in this region, the number of workers, the importance of camels in medicine and industry, and measures.

Key words: dromedary, bactrian, parasitosis, population, epizootological, molecular-genetic, camel farming, ascorbic acid, regeneration, metabolic process, skin color, tuyakorin, keyreuk, dyeing, wormwood.

Kirish. Respublikamizdagi tuyalar oilasining parvarishlashning dolzarblik sababi ushbu hayvonlardan olinadigan mahsulotlarning sanoat va sog'liqni saqlash tizimidagi foydalari hisoblanadi. Tuyachilik chorvachilikning muhim tarmog'i bo'lib, aholini yuqori kaloriyali oziq-ovqat mahsulotlari (sut, shubat, go'sht), sanoatni esa qimmatbaho xomashyo, teri va jun bilan ta'minlaydi. Bir qator davlatlarda tuyalar sport va transport yo'nalishlari bo'yicha ham parvarishlanadi. Tuya suti yuqori kaloriyali va vitaminlarga boy bo'lib oqsillari tez hazm bo'lish xususiyatiga ega. Ko'p yillik tajribalar shuni ko'rsatadiki, qurg'oqchil va yarim qurg'oqchil hududlarda yetishtiriladigan tabiiy yem-xashakdan minimal sarf-xarajat bilan eng oqilona va kompleks foydalanishga sutli tuyachilik orqali erishish mumkin. Sababi tuya ot, echki va qo'ylar ham iste'mol qilmaydigan o'simliklar bilan oziqlanadi.

Tadqiqod metodologiyasi. Tuyachilik mahsulotlari, ularning kelajagi va oldinda turgan to'siqlarni o'rganish uchun, tuyalar parvarishini kuzatish, taqqoslash, to'liq va mahalliy gelmentologik tahlil usullaridan foydalanildi.

Tahlil va natijalar. Mamlakatimizda tuyalarni parvarishlash, ularni bosh sonini chuqur nazorat bilan oshirish hamda ularning mahsulotlarini ko'paytirish, invazion kasalliklarni oldini olish borasida ilmiy ishlar yetarlicha olib borilmagan. Hozirda tuyalar oilasi vakillarini Navoiy viloyati hududi bo'yicha ekofaunasi va parazitofaunasini o'rganila boshlangan. Tahlil natijalariga ko'ra sestodalar sinfi vakillari hududda dominantlik qilmoqda. Bu esa atrofda suv havzalari parazitlarning oraliq xo'jayinlarini rivojlanib, ko'payishiga olib keladi.

Tuya sutining foydasi uning tarkibidagi noyob moddalar mavjudligida yotadi. Ushbu mahsulot tarkibida temir mikroelementi mavjud, u qon tarkibini yaxshilaydi va hujayralardagi metabolik jarayonlarda ishtirok etadi. Bundan tashqari, o'zida qizil qon tanachalari hosil bo'lish jarayonini faollashtiradigan aminokislotalar saqlaydi, shuning uchun tuya suti kamqonlikdan aziyat chekadiganlarga ayniqsa tavsiya etiladi. Ammo tuya go'shti boshqa go'sht manbalari, masalan, buzoq go'shti, mol go'shti va qo'y go'shti bilan solishtirganda, yog' miqdori kamligi (1,1 dan 10,0% gacha) haqida xabar berilgan. Turli go'sht manbalari o'rtasida o'tkazilgan qiyosiy tadqiqotda tuya go'shti (1,51%) mol go'shti (6,83%) va qo'y go'shtiga (4,56%) nisbatan ancha past yog' miqdoriga ega ekanligi ma'lum qilingan. Bundan tashqari, tuya go'shtida boshqa go'sht manbalariga nisbatan xolesterin miqdori pastroq ekanligi haqida xabar berilgan. Tuya go'shtidagi xolesterin miqdori 57,56 mg/100 g ni tashkil etgan, bu mol go'shtinikidan (74,5 mg/100 g) sezilarli darajada past. Qiyosiy tadqiqotda qo'y go'shti (196 mg/100 g) va mol go'shti (206 mg/100 g) bilan solishtirganda tuya go'shtida (139 mg/100 g) xolesterin miqdori pastligi haqidagi shunga o'xshash natijalar ilgari xabar qilingan edi. Shunday qilib, to'yingan yog' miqdori yuqori bo'lganligi sababli go'sht iste'mol qilishning inson salomatligiga salbiy ta'siri tuya go'shtini butun dunyoda afzal ko'rilgan go'sht turiga aylantirishi mumkin bo'lgan tuya go'shtiga nisbatan qo'llanilmaydi.

Adabiyotlar tahlili: Hassan Abdi Hussein va Abdi Hussein Musse (2023) tomonidan Efiopiyaning Somali mintaqaviy davlati Fafan hududining Jigjiga va Gursum tumanlarida tuyalarda gelmintlarning tarqalishi va epizootologik holatini baholash uchun to'liq gelmintologik yorib ko'rish usuli hamda tezak namunalari tekshirish orqali tadqiqotlar o'tkazilgan. Alireza Sazmand va Anja Joachim (2017) tomonidan chop etilgan maqolada Eronda tuyalarning parazitlar kasalliklari bo'yicha 1931-2017 yillar

davomida olib borilgan tadqiqot ishlarining tahlili (adabiyotlar sharhi) keltirilgan. Olimlar tomonidan qayd etilishicha, tuyalarning parazitlar kasalliklari sut va go'sht ishlab chiqarishning buzilishiga, unumdorlikning pasayishiga hatto o'limga olib keladigan asosiy sababdir. Magan Muhomed va b. (2017) Sharqiy Efiopiyaning Somali mintaqaviy davlatining ayrim tumanlarida tuyalar oshqozon-ichak gelmintlarini o'rganishlar. Jami 238 bosh tuyalarning tezak namunalari tekshirilgan bo'lib shundan 188 boshida parazitlar tuxumlari aniqlangan. Eng ko'p aniqlangan parazitlar: Strongyle spp. (64,7%), Strongyloides spp. (22,3%), Trichuris spp. (12,2%), Paraphistomum spp. (1,7%), Fasciola spp. (2,1%) va Monezia spp. (8,4%) ekanligi keltirilgan. Tuyalarning parazitlar bilan zararlanishi yosh kesimida ham o'rganilgan bo'lib, 11 va undan katta yoshdagi tuyalar 5 yoshdankichik va 6 yoshli tuyalarga qaraganda parazitlar bilan zararlanish darajasi yuqori ekanligi kuzatilgan. Tuyalarning jigarida ayniqsa, yoshi katta tuyalar jigarida finnalari uchraydi va bu finnalarni iste'mol qilib qo'ygan insonda turli salbiy o'zgarishlari kelib chiqadi: harorat ko'tarilishi, qorinda keskin og'riq paydo bo'lishi, nafas olishning qiyinlashishi, ko'ngil aynishi, jigar sohasida og'riq paydo bo'ladi. Shuning uchun tuyalarda bu finnalarni vujudga keltiruvchi sestodalarni paydo bo'lishini oldini olish, dezinfeksiya ishlarini olib borish ularning oraliq xo'jayinlari bilan davom etadigan siklini buzish muhim ahamiyatga ega. Tuya go'shti ham mikro, ham makroelementlarning boy manbaidir va buzoq go'shti, mol go'shti va qo'y go'shti kabi boshqa go'sht turlari bilan taqqoslanadi. Tuya go'shti eng yuqori kaliy miqdoriga ega, undan keyin mos ravishda fosfor, natriy va kalsiy keladi. Ulmer va boshqalar. Umuman olganda, tuya go'shtining sifat xususiyatlari, ayniqsa yosh holda so'yilganda mol go'shtiga o'xshaydi. Tuya go'shtidagi aminokislotalar va minerallar miqdori ko'pincha mol go'shtidagiga qaraganda yuqori, ehtimol bu mushak ichiga yog' miqdorining pastligi bilan bog'liq.

1-rasm. Tuya go'shtini to'liq gelmentologik tekshiruvdan o'tkazish jarayonidan lavha.

Tuya go'shtida mol go'shti, qo'y go'shti va parranda go'shtiga nisbatan C, B3, B6, B12, D va E vitaminlari darajasi ancha yuqori. Gheisari va boshqa olimlar tuyago'shtida mol go'shti va tovuq go'shtiga nisbatan glutation oksidaza va katalaza miqdori yuqori ekanligini xabar qilishdi. Shunday qilib, tuya go'shtining ozuqaviy ustunligi boshqa ko'plab go'sht turlariga nisbatan yog' miqdori pastligi sababli sog'liqqa e'tiborli iste'molchilar tomonidan muhim xususiyat sifatida qaralishi mumkin va tuya go'shtini marketing strategiyasi sifatida foydalanish mumkin.

Tuya go'shtining ozuqaviy tarkibidagi o'zgarishlar. Yoshning ta'siri.

So'yish yoshining go'sht tarkibiga ta'siri muhim, chunki u go'shtning sifat xususiyatlariga ta'sir qiladi va oxir-oqibat iste'molchilarning qabul qilishiga ta'sir qiladi. Yosh hayvonlarning go'shti odatda yosh hayvonlarning go'shtidan afzalroq, chunki u yumshoqlik va rangga bog'liq ta'sirlarga ega. Shuningdek, tuya go'shti yog'idagi to'yinganlik miqdori haqida xabar berilgan D vitamini mavjudligini hisobga olganda bu mahsulot bolalarda osteoporoz va raxit xavfini kamaytiradi. B guruh vitaminlari esa asab tizimining faoliyatini normallashtiradi va stress, uyqusizlik va charchoqdan qutulishga yordam beradi. Tuya sutining saraton va oq qon kasalligini davolashda yordam berishi ilmiy jihatdan tasdiqlangan. Ehtimol, bu xususiyati uning tarkibida tanadan saraton rivojlanishini rag'batlantiruvchi moddalarni chiqarib tashlashga yordamlashadigan moddalar mavjudligiga bog'liq. Bundan tashqari, tuya sut sil, oshqozon yarasi va oshqozon-ichak trakti bilan bog'liq boshqa muammolarni davolashda ishlatiladi. Ushbu mahsulotni oshqozon osti bezi, jigar va ichak muammolari mavjud bo'lganda qabul qilish tavsiya etiladi. Tuya sutini qandli diabetdan aziyat chekadigan bemorlar qondagi qand miqdorini saqlab turish uchun iste'mol qilishlari mumkin. Shifokorlar kunlik miqdorni 500 millilitrdan oshirishni tavsiya etmaydilar. Tuya suti muqobil tibbiyot sohasida keng qo'llaniladi. Alsgeymer kasalligida bemorlarga xotirani yaxshilash, yaxshiroq uxlash, jismoniy faollikni oshirishda yordam beradi. Autizmida organizmda antioksidant fermentlar va ta'siri shunga o'xshash bo'lgan moddalar darajasini o'zgartiradi, oksidlanishli stress oqibatlariga qarshi kurashadi. Tuyalar yem-xashak yoki suv bilan Diktiokaulus invazion lichinkalarni yutganda, ular ingichka ichakning shilliq pardasiga joylashadi. So'ngra limfa va qon aylanish sistemalari orqali jinsiy voyaga yetgan diktiokauluslar o'z «manzilgohi» - o'pkaga boradi. O'pkada lichinkalar qon tomirlarini, o'pka devorlarini teshib, alveolyar sistemaga va bronxiolalarga o'tadida, bronx va kekirdakka joylashib oladi. Diktiokauluslarning voyaga yetish muddati 21-25 kundan iborat. Kasallik og'ir kechganda, giperglikemiya va gipofosfotemiya kuzatiladi, ba'zi hayvonlar qonida sut kislotasi ko'payib ketadi, kasallik yengil kechganda esa faqat gipofosfotemiya ko'zatilishi mumkin. Bronxopnevmoniya asoratidan keyin gipofosfotemiya kuzatiladi. Bu vaqtda qand moddasi keskin kamayib, sut kislotasi ko'payadi. Diktiokaulus yiringli pnevmoniya bilan shikastlansa, kasallik yanada og'irroq kechadi. Bu hol ko'pincha hayvonning o'limi bilan tugaydi. Tuya sutidagi vitamini konsentratsiyasi sigir sutiga nisbatan ikki-uch baravar yuqori. Mutaxassislar sutni ertalab nonushtadan bir soat oldin yoki ovqatdan bir yarim soat keyin ichishni tavsiya etishadi. Sutkalik meyor — 500 ml. Qaynatish tavsiya etilmaydi, chunki tuyaning sutu tezda zardobi ajraladi va tvorogga aylanib qoladi.

Tarkibi: Oziqaviy qiymati 100gr mahsuloda: Oqsillar 4gr, Uglevodlar 5.1 g, Yog'lar 4.9 g, Vitamin B12 0.16 mkg, Vitamin B2 0.02 mg, Vitamin B1 0,08 mg, Vitamin C 7,7 mg, Vitamin A 40 mkg, Mineral moddalardan: Rux 0,4 mg, Kobalt 5 mkg, Temir 0,1 mg, Natriy 70 mg.

2-rasm. Tuya suti tarkibini mustaqil o'rganish uchun sog'ib olish jarayoni.

Demak tuyalarning sog'lomligi, ular boqilayotgan hududlarning sanitar holati, yemishlarining mo'lligi, ular ustida izlanishlar olib borish, xo'jaliklar sharoitlarini yaxshilash ularning mahsuldorligini oshishiga va yaxshi foyda olishga sabab bo'ladi. Navoiy viloyati cho'l hududlaridagi tuyachilik fermer xo'jaliklari o'rganilganda, aholi yashash manzillarining kengayishi, cho'l hududlaridan o'tadigan transport yo'llari, tuyalarning tarqalish arealiga salbiy ta'sir etayotgani ma'lum bo'ldi. Transport vositalari tuyalarni urib yuborayotganligi va bu fermer xo'jaligiga va ulardan kutilayotgan mahsuldorlikka bevosita ta'sir o'tkazayapti. Chunki tuya boshqa chorcavchilik hayvonlari turlaridan vazn va kattalik jihatidan yetarlicha katta miqdorda farq qiladi. Tuyalarda uchraydigan parazitlar ham ularning tana vazni pasayishiga, holsizlanishiga, ishtaha pasayishiga, organlar faoliyatini izdan chiqarishiga va bu belgilar to'g'ridan to'g'ri mahsuldorlikka, xususan, ulardan olinadigan go'sht, sut va jun miqdorining keskin kamayishiga olib kelmoqda. Tuyachilikni rivojlantirish - chorcavchilikning asosiy foyda keltiradigan tarmog'ini qo'llab quvvatlash, soha muammolarini bartaraf etish har qachongidan dolzarb vazifaga aylanmoqda. Agar ularda uchraydigan parazitlarni yo'qotish uchun o'z vaqtida yetarlicha tadbirlar o'tkazilmasa, ilmiy o'rganilmasa, ularning parazitlarida chidamlilik xususiyati yildan yilga ortib boraveradi. Natijada parazitlardan qutilishda qiyinchiliklar kelib chiqadi.

ADABIYOTLAR

1. the-star.co.ke>business/kenya/2021-12-21-the-...
2. Asimov D. A., Dadayev S. D., Akramova F. D., Saparov K. A. O'zbekiston kavsh qaytaruvchi hayvonlarning gelmintlari. - Toshkent: fan, 2015. – 223
3. Schultz R. S., Gvozdev E. V. Umumiy gelmintologiya asoslari. Moskva: Ilm, 1970. II jild. 515 s.
4. inlibrary.uz>index.php/science-research/article/.... Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to'plamlar
5. Asimov Sh.A. Qoraqalpog'iston ASSR va Xorazm viloyatida yirik va mayda shoxli mollarning Fassiolezi // qishloq xo'jaligi hayvonlari kasalliklari. Toshkent, 1996 yil.
6. Веселовский, С.Ю. Эктопаразиты верблюдов в хозяйствах Западного Казахстана: Распространение, меры борьбы: Дис. ... канд. вет. наук: - Саратов, 2013.- 143 с.
7. Дадаев С.Д. Гельминты позвоночных подотряда Ruminantia Scopoli, 1777 фауны Узбекистана: Авторефер. дис. ... докт. биол. наук. – Тошкент, 1997. – 45 с.
8. Дадаев С.Д. Эколого-географические особенности гельминтов домашних копытных животных юга Узбекистана: Авторефер. дис. ... канд. биол. наук. – Москва, 1978. – 24 с.
9. 155. Садыков В.М. Ларвальные тенидозы человека и животных Узбекистана: Автореф. дис. ... докт. биол. наук. – М., 1969. – 33 с.
10. Сапаров К.А. Фауна, распространение и экология филяриат птиц млекопитающих Узбекистана.: автореф. дис. ... докт. биол. наук. - Ташкент, 2016. - 66 с.
11. Сапаров К.А. Эколого-биологические особенности гельминтов верблюдов – *Camelus dromedarius* Linnaeus, 1758 в условиях Узбекистана: Автореф. дис. канд. биол. наук. - Тошкент, 2007. 21.с
12. Узаков У.Я. Иксодовые клещи Узбекистана и меры борьбы с ними
13. /Автореф.дисс...канд.биол.наук.- М., 1970. стр. 21.
14. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. - Тошкент (2000-2005)
15. Чарьев Ш. Биология верблюжьего овода (*Cephalopina Titilliator* Cl.) и меры борьбы с ним в Туркменской ССР: Автореф. дис...кан. биол. наук. Туркменистан, 1984. 21.с.
16. <https://wrbu.si.edu/vectorspecies/genera/aedes>